

Házkutatás az éjszaka közepén

Titkos adatgyűjtés a „békés átmenet” jegyében

2002. május 4. 01:00

Modor Ádám

Hogyan bizonyítják a Történeti Hivatalban fellelhető dokumentumok az egykori szamizdatkiadó, a Katalizátor Iroda elleni titkos és nyílt megfigyeléseket, eljárásokat? Szerzőnk összeveti személyes emlékeit az általa feltárt belügyi iratokkal.

Kerekes Ferenc Pilóta utcai „házinyomdájában” készült 1988 januárjában a Balassa János grafikus által tervezett falinaptár, amiről az alább idézett jelentés szól. Rákoshegyen, a Kölcsey utca 48.-ban, Balassa János és felesége, Simkó Mária bérelt lakásában raktuk össze és ragasztottuk a naptár példányait. Ott volt emlékezetem szerint a lakás bérlőin kívül Gehér József, Kurdi Zoltán, Rózsa Gábor és e sorok írója.

Ennek az évnek már nagy tervekkel és reményekkel vágtunk neki. A tervezett könyvekről és kiadványokról beszélgettünk Jánosék lakásán, oldva a munka monoton unalmát. A várható hatósági retorziókról, a megfigyelésekről, követésekről, igazoltatásokról, a szamizdatosoknál tartott házkutatásokról gyakran szó esett munka közben is. A szamizdatkészítők közül Nagy Jenő, Vétek Mária és kiskorú gyermekeik, valamint az Égtájak Között című lap munkatársai (Talata József, Bognár Mikolta, Diószegi Olga, Keszthelyi Zsolt, Bartók Gyula) szenvedték el a hatósági zaklatás legsúlyosabb formáit a nyolcvanas évek második felében. Keszthelyi Zsoltot, akinek induló önálló szamizdatlapját lefoglalta a rendőrség, a katonai szolgálat megtagadása miatt 1987-ben bíróság elé állították, elítélték és bebörtönözték.

Járkálni egy asztal körül, és lapokat szedni össze 10–12 órán át, nem éppen szívderítő foglalatosság. Pedig a nyomdák egy részében, ahol nem volt összehordó gép, így dolgoztak az emberek. Bennünket most inspirált az a tudat, hogy valami új és szép kiadvánnyal lepjük meg a nagyérdeműt, ilyen „profi” földalatti kiadvány talán csak néhány könyv borítója volt, ahogy az ugyancsak Balassa János által tervezett és kivitelezett Orwell-könyvről (AB Kiadó, Budapest, 1986) megállapította a BM „kéziratos katalógusának” (hivatalos nevén: NOIJ tárgymutató karton) ismeretlen írója.

A sok ezer oldal szitázott és stencilezett, maszatos és nehezen olvasható kiadvány után, amelyek bizony magukon viselték a korai magyar szamizdat erősen amatőr jellegét, jó érzéssel és némi büszkeséggel néztük az egyre halmozódó, mutatós naptárakat a padlón. 1988 elején már kezdett oldódni bennünk a gettóba zárt ellenzékiek görcse, és megjelent a horizonton a

halvány remény. Ezt a reményt táplálta a lassan-lassan növekvő érdeklődés könyveink iránt – hiszen ekkor már túl voltunk a Bulgakov-könyv sikerén (amit Márczi Kitti és T. Mészáros András nyomtatott ki „feketén” Érden a Beszélő stencilgépén 1986. január végén) – és az a tudat, hogy határon innen és túl számos barátunk van, akikben bízhatunk, hogy baj esetén szót emelnek az érdekünkben a nemzetközi nyilvánosság fórumain. Mi ugyanis, ellentétben a Beszélő szerkesztőivel, illetve Nagy Jenő ABC Kiadójával és a Demokrata című lappal, nem tüntettük fel kiadványainkon sem a nevünket, sem a címünket, ettől reméltük a nemkívánatos hatósági megfigyelések és retorziók kivédését. Demszky Gábor szintén nem nyomtatta rá kiadványaira a nevét, de az AB Kiadó vezetőjeként többször nyilatkozott a nyilvánosság előtt, és 1984-ben megkapta a kiadói szabadság díjat is.

Támogatóink között voltak, akik anyagi segítséget nyújtottak munkánkhoz, mások külföldön kiadott könyveket, sokszorosításhoz használt anyagokat (stencilpapír, tűzőgép) juttattak el hozzánk. Legjelentősebb támogatónk lett az 1956-ban Bécsben letelepült Kovács Kálmán és felesége, Erzsike, akik 1989-ben nyomdagépet ajándékoztak nekünk. A müncheni Nemzetőr örökké lelkesítő főszerkesztője, Tollas Tibor is jelentősen hozzájárult 1988-tól munkánk folytatásához azzal, hogy könyveinket nyugati útjain terjesztette, a vételárat pedig mindig előre kifizette. Máig örömmel tölt el, hogy a müncheni lakásán érdeklődéssel forgatott verskötetekből kettőt is sikerült megjelentetnünk (a Füveskert antológiát, amely a váci rab költők 1956 előtti verseit és fordításait tartalmazta, és Tollas Tibor válogatott költeményeit Varázskör – Forgószelelben címmel). De mindez akkor, 1988 januárjában még a jövő zenéje volt...

Holland barátaink rengeteg stencilpapírt, erdélyi társaink híreket, könyveket, információkat juttattak el hozzánk. Köszönet illeti e kapcsolatok ápolásáért az Amszterdamban élő Klotz Juditot, aki több magyar turistának (ellenzékieknek is) nyújtott szállást. Meg kell köszönnöm Beöthy Erzsébetnek is, hogy amszterdami lakásában lakhattunk 1983 nyarán, és az ő adaptere segítségével másolhattam Bibó-szövegeket az amszterdami egyetemen. Könyvtára a Nyugaton megjelent magyar könyvek gazdag tárháza volt. Ebben a könyvtárban döntöttem el – Bibó István, Kovács Imre, Sárközi Mátyás és mások Magyarországon betiltott könyveinek olvasása közben –, hogy hazatérésem után magam is szamizdatkiadó leszek. Előbb terjesztő lettem, majd az Áramlat Kiadó és a Beszélő kiadványainak előállításában vettem részt Jakab Lajos és Orosz István kérésére.

A pártállam szorítása 1988-ban enyhülni látszott, bár munkánkat még a konspiráció jellemezte, de azok a folyamatok és próbálkozások, amelyek a környezetünkben zajlottak, és amelyeknek mi is névtelen részesei, résztvevői voltunk, némi reményre adtak okot. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül emelek ki néhány mozzanatot az ellenzéki politizálás folyamatából. A nyolcvanas évek szamizdatműhelyei folyamatosan működtek, a hol erősebb, hol enyhébb hatósági repressziók dacára. 1985-ben a monori tanácskozás, a Budapesten ülésező Európai Kulturális Fórum és a hozzá kapcsolódó alternatív fórum jelzi a különböző mentalitást képviselő csoportok, személyek és körök kitörési kísérletét a föld alá szorított helyzetből. Az ellenzéki mozgalmak és a pártállam reformista érdekcsoportjai közötti párbeszéd eredményeit mutatja, hogy a Beszélő álnéven publikálja néhány MSZMP-s reformközgazdász és politológus írását is. 1987-ben megjelenik a Beszélő Társadalmi szerződés című programja, valamint a reformkommunista Fordulat és reform. De különösen az MDF megalakulása és a Jurta Színházban 1988 januárjában elkezdett nyílt politikai viták hangneme és színvonala adott okot a reményre, hogy az állampárti diktatúra a végét járja. Az egyetemi hallgatók és a szakkollégiumok mind szervezettebb fellépése, amely márciusban a Fidesz megalakulásához vezetett, elképzelhetetlen lett volna tíz évvel korábban, olyan apolitikus közérzetben, amilyen

a hetvenes évek végén a budapesti egyetemisták és az értelmiség jelentős részét jellemezte. 1984 óta egyre terjedt és erősödött a gnv (gabcikovo–nagygyarosi vízlépcső) elleni tiltakozó mozgalom, ebből Kékek jelzéssel ellátott tájékoztató röplapokkal és az országgyűlési képviselőknek postázott levelekkel, majd a Langmár Ferenc által írt és szerkesztett Vízjel című kiadvány megjelentetésével vette ki a részét a Katalizátor Iroda. A röplapokat Balassa János, Rózsa Gábor, Simkó Mária sokszorosította.

1987. október 23-án néhány tucat résztvevő a Műegyetem kertjében tartott 1956-os megemlékezést, ami jelezte, hogy a korábban jórészt csak magánlakásokon megvalósítható aktív politizálás és '56 emlékének ápolása lassan kilép a közterekre. A nyolcvanas években rendszeresen megtartott március 15-i séta és közös éneklés sem hagyható ki a sorból. Ezek a felvonulások nem csupán 1848 eszméi miatt idegesítették az MSZMP vezetését, hanem évről évre emlékezetükbe idézték a hetvenes évek elejének (1972–1974) erőszakos utcai incidenseit, amikor például a budapesti bölcsészkar épületében gumibotozták, verték véresre a rendőrattak elől oda bemenekült diákokat. Akkor politikai perekkel, iskolai és munkahelyi megtorlásokkal (kizárás, állásvesztés) sújtották az azonosított és előállított felvonulókat.

A jelentős tömeget mozgósító politikai tüntetések, utcai megmozdulások, demonstrációk kezdetét 1988. március 15-től számíthatjuk. Terjedelmi okokból nem szólnak itt a klubmozgalom vitáiról, táborairól, amelyek az ellenzéki politizálás és a kritikus gondolkodás melegágyaiként működtek, sokszor a betiltás ódiúmát is vállalva (például a Rakpart Klub). A titkosrendőrség lankadatlanul figyelte ezeket a mozgalmakat és a bennük részt vállaló, felderített („látókörbe került”) személyeket. Erre bizonyíték az a több tucat nyomozás, amelyet a szamizdatkiadványok szerkesztői, előállítói, terjesztői és mások ellen folytattak a nyolcvanas években a „szerv” emberei.

Jellemző példa erre az a nyilvántartási gyakorlat, hogy a hálózati vagy egyéb úton megszerzett szamizdatokról önálló kartont nyitottak a BM archívumában. Ezeket a titkos adatgyűjtéseket 1988-tól az újonnan alakult alternatív politikai szervezetekre és akciókra is kiterjesztették, megpróbálva korábbi és új beépített ügynökeik útján a „békés átmenet” programját érvényre juttatni. Az egykori titkosrendőrség (III-as főcsoportfőnökség) szerepe a rendszerváltásban még korántsem tisztázott, ennek kutatását és nyilvánosságra hozását a ma hatályban lévő törvények csak kismértékben teszik lehetővé.

A Katalizátor Iroda több munkatársa ellen is folyt bizalmas nyomozás a nyolcvanas években, de az eljárások titkos dossziéi (egyelőre) nem kerültek elő a Történeti Hivatal iratanyagából.

Az alábbi történet utólagos rekonstrukció; az eddigi kutatásaim során feltárt dokumentumok nem cáfolják, de sajnos csak részben támasztják alá feltételezésemet. Ha a dokumentumokból kirajzolódó kép hiányos, töredezett, az emlékezet és a logika mankójára szorulunk.

Azt a tényt, hogy a telefonbeszélgetéseket a pártállamban lehallgatták, mindannyian tudtuk, a zsigereinkbe ivódott (a szüleim ezt így mondták: „nem telefontéma”). Ma már személyes szerencsémnek is tarthatom, hogy a Széchenyi-hegyen lévő házunkban nem volt telefon 1995 januárjáig. Balassáéknál sem volt Rákoshégyen vagy Nyéken, a családi nyaralóban, ahol szintén több kiadványon dolgoztunk. De nem volt telefonja Illés Zoltánnak sem Erdőkertesén, ahol a stencilgépünk működött 1986 őszétől. Így nem eshettünk kísértésbe, hogy olyasmit beszéljünk telefonon, amit hallgatózó fülek elcsíphetnek.

1988 februárjában mégis elkövettem azt a hibát, hogy amikor a Magyar Rádió Tömegkommunikációs Kutatóközpontjában a sógornóm telefonon beszélt Amszterdamban tartózkodó barátjával, és átadta a kagylót, olyasmiről ejtettünk szót, ami felkelthette a lehallgatók érdeklődését. Németh Vladimír (Vova) elmondta, hogy amerikai útján pénzt gyűjtött

számunkra a munka folytatásához. Amszterdami barátaink pedig felajánlották, hogy segítenek sokszorosítógépet beszerezni Hollandiában. Vállalták azt is, hogy a gépet alkalomadtán elhozzák nekünk. Úgy emlékszem, bizonytalan, kitérő választ adtam, egyrészt a telefon miatt, másrészt mivel nem állt módomban egyeztetni a munkatársaimmal. Így a kérdés függőben maradt. A feltételezést, hogy beszélgetésünket lehallgatták, megerősíteni látszik két később bekövetkezett esemény. Az elsőre rövidesen, Vovák beutazásakor került sor, amikor Hegyeshalomnál a holland rendszámú autót csak többórás átvizsgálás után engedték be az országba. Vova elmondása szerint a vámosok intézkedés közben utaltak arra, hogy Budapestről jött a „füles”. Az autóban nem volt nyomdagép. Holland barátaink felkerestek bennünket, és felajánlották, hogy kivisznek az országból csomagot (könyveket, kéziratokat, leveleket), ha már sokszorosítógépet (szerencsére!) nem hoztak. Vova pedig átadta azt az ezerdolláros küldeményt, amelyet Hámos László és Király Béla küldött Amerikából. A Katalizátor Iroda kiadványaiból ugyanis néhányat magával vitt a tengerentúlra. Az adományt, amely a szamizdatkiadások folytatásához nyújtott segítséget, hálás szívvel fogadtuk. Eltelt pár nap, és amire korábban nem volt példa, utcai fülkéből felhívtam Orosz Pistát a munkahelyén, a visegrádi üdülőben, és említettem neki, hogy itt vannak külföldi barátaim, akik kivinnék a kéziratát, és eljuttatnák Londonba, Siklós Istvánhoz, aki a BBC magyar osztályának vezetője volt. Pista örömmel vette az ajánlatot, hiszen ekkor már javában szervezte Angliába történő kitelepülésüket, és attól tartott, hogy kézíratait lefoglalhatják a határon, ha magával akarja vinni őket. (Ma már tudjuk, hogy 1985 áprilisától „Fordító” fedőnéven célszemélyként tartotta számon a titkosrendőrség, bizalmas nyomozás indult ellene, de ennek dossziéi még nem kerültek elő.) Orosz Pista néhány napon belül el is hozta hozzánk a Polgárok és alattvalók kéziratát. (Örömmre szolgál, hogy 1993-ban a lefoglalt kézirat is megjelent a szerző gyűjteményes kötetében, a Katalizátor Iroda kiadásában A Westminster-modell címmel.) Már korábban gondjaimra bízta Szász Béla több írását, és a lelkemre kötötte, ha módunkban áll, jelentessük meg őket. Közeledett holland barátaink visszautazásának időpontja, ezért kis csomagot állítottam össze újabb kiadványainkból Király Bélának és Hámos Lászlónak köszönőlevél kíséretében, és személyesen akartam átadni a hollandoknak a búcsúztató házibulin.

Ekkor történt egy kis baleset. Rákosszentimrei munka közben kifordult a térdem. Alig tudtam lábra állni. Szombaton anyámhoz voltunk hivatalosak ebédre. Autóval mentünk (talán éppen Orosz Pista vitt el bennünket, de erre már nem emlékszem biztosan), mert nem tudtam gyalogolni. Felhívtam Gehér József kollégámat, és megkértem, hogy jöjjön el este hozzánk, mert egy csomagot kellene kézbesítenie. Amikor délután hazaértünk, semmi rendelleneset nem tapasztaltunk. Józsi estefelé be is állított barátnőjével, Zsarnóci Judittal, és elvitte a küldeményt. Másnap akarta kézbesíteni. A balesetemről mások is értesültek, így ezen az emlékezetes február 28-i estén meglátogatott Simkó Mari és Gregor Droste. Később elmondták: távozásukkor látták, hogy gyalogos rendőrök és civilek másznak fel a csúszós, meredek, máskor elhagyatott budai zsákutcán. AI-s rendszámú autókat is láttak elmentükben a környékünkön. Rosszat sejtettek, amikor német rendszámú autójukat megállították, és igazoltatták őket az utca végén. Mi viszont semmit sem sejtettünk, hanem a fárasztó nap után ágyba zuhantunk, és elaludtunk. A feleségem hatodik hónapos, veszélyeztetett terhes volt fiunkkal.

Első álmomból éjfél körül dörömbölés ébresztett. Az ügyben készült rendőri jelentés némileg eltérően számol be a történetekről. Eszerint: „A BM III/III csoportfőnökség illetékes beosztottai február 28-án – ellenséges tartalmú illegális kiadványok terjesztése közben – tetten érték

»Katalizátor« fn. célszemélyt, majd helyiség-ellenőrzést tartottak nála.” Az eljáró hatóság, hogy igazolja a helyiség-ellenőrzés szükségességét, a következő jelentést fogalmazta: „Jelentem, hogy munkám során tudomásomra jutott, hogy 1988. február 28-án 18 órakor a késő esti órákig a Bp. XII. ker., Pinty u. 22./a szám alatti családi házba több személy gyalogosan (sic!), illetve gépkocsival szokatlanul nagy forgalmat bonyolított le, és ezen alkalommal több gyanús csomagot vittek be, illetve hoztak ki a fenti házból. A személyek viselkedése és a gyanús csomagok szabálysértés vagy bűncselekmény gyanújára utalnak, ezért jelentésemet a szükséges intézkedés végett megteszem. Nagy Zoltán r. őrm.” Az ajtóban álló civil ruhás rendőr a bemutatkozás után azonnal a lényegre tért: „Hol van a nyomdagép?” – szegezte nekem a kérdést. Ez volt a második mozzanat, amely arra utalt, hogy az első telefonbeszélgetést lehallgathatták; ez, valamint az a tény, hogy Gehér Józsiékat tőlünk hazafelé igazoltatták, előállították, és a nála lévő csomagot lefoglalták, talán elég bizonyíték arra, hogy a harmadik beszélgetést is lehallgathatták, és azonnal intézkedtek házunk megfigyelés alá vonásáról. A megfigyelés tényére utal a hivatalos jelentés. A Józsitól este tíz óra tájban lefoglalt csomagban talált köszönőlevél alapján gondolhattak arra az intézkedő rendőrök, hogy más csatornán mégis bekerült a nyomdagép az országba. De nem volt nálunk nyomdagép, mert a Katalizátor Iroda egyetlen stencilgépét Illés Zoltán vasutas kollégám erdőkertesi családi házában tartottuk 1986 ősze óta. Ekkor kaptuk első stencilgépünket Demszky Gábor és Rajk László közvetítésével. 1986 és 1988 között Illés Zoli, de még inkább a felesége, Fogarasi Verona nyomtatta rajta az Angol Figyelő első három számát, a Vízjel című környezetvédő kiadványt, Orosz István interjúkötetét, Kovács Imre, Méray Tibor, Zsille Zoltán és a váci börtönverseket tartalmazó Füveskert könyveit. Az előállításához szükséges papírt Illés Zoli és Balassa János vásárolta és szállította. Ekkoriban már egyre több kiadványunk készült Kerekes Ferenc nyomdájában a sokkal szebb minőséget eredményező ofseteljárással. (Itt készült többek között a Halottaink, 1956 című fotóalbum, az Orosz István által válogatott, szerkesztett, fordított Angol Figyelő két utolsó száma és Eörsi István börtönmemoárja.) Ezek nyomtatásában, szállításában és összeállításában Balassa János vállalta a munka oroszlánrészét. Gépparkunk eleinte Jani Trabantjából (Fehér Nyíl), majd pedig matuzsálemi korú VW bogarából állt. Ha valaki próbált már 700–1000 becsomagolt könyvet észrevétlenül elszállítani ilyen öreg autókkal, tudja, milyen embert próbáló feladat az ilyesmi. Különösen, ha állandóan figyelni kell vezetés közben, hogy nem tapadtak-e rá a szállítmányra a követők. Bár Jani többször észlelte, hogy autóját követik, szerencsére soha nem olyankor mentek a nyomában, amikor szállított. Ha igazoltatták vagy megállították, nem volt nála semmi. Személyéről eddig nem került elő akta a Történeti Hivatalban, pedig több esetre is emlékszik, amikor napokon át követték, megfigyelték. Ilyenkor megpróbálta lerázni a követőket, ők azonban sokan voltak, és néha hosszabb ideig nem tágítottak.

A házkutatás azon a februári fagyos éjszakán hajnali két óráig tartott. Mivel nyomdagépet nem találtak, elvitték két írógépünket. Amikor megkérdeztem, hogy a romániai gyakorlathoz hasonlóan talán nálunk is be kell jelenteni az írógépet, azt a választ kaptam, hogy mintát vesznek róla. Tehát hajnali két óra felé zárták le a jegyzőkönyvet, amelynek a végére odaírtam, hogy nem volt érvényes házkutatási parancsuk. (Utólag a jegyzőkönyvet meghamisították: az elrendelő határozatot lepecsételték és aláírták. Ezt csak 1996-ban kaptam kézhez, amikor kérésemre Gyekiczki András, a BM kabinetfőnöke megküldte számomra az eljárás iratait a rendőrség archívumából. Levelében a kabinetfőnök így fogalmazott: „A feltárómunka során bizonyossá vált, hogy a BRFK III/III-as osztálya operatív nyomozást folytatott Veled és társaiddal szemben. Az a dosszié, amely ezen ellenőrzési munka során keletkezett, információk

gyűjtésére szolgált, 1989 végéig nem került a Belügyminisztérium illetékes osztályánál irattározásra. Ezen körülményből arra lehet következtetni, hogy egészen az állambiztonsági szerv megszűnéséig folytatták ellenőrzésedet. A lakásodon 1988-ban megtartott helyiség-ellenőrzést szabálysértési eljárás keretében a BRFK XII. kerületi rendőrkapitánysága foganatosította igazgatási rendészeti hatáskörben, feltehetően az állambiztonsági szerv sugallatára. A lefoglalt könyvek, folyóiratok, kéziratok hollétével kapcsolatban felvettem a kapcsolatot a Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetőjével. Az általa megküldött válasz szerint a BRFK irattáraiban csupán a másolatban mellékelt iratok voltak fellelhetőek Veled kapcsolatosan.”

A lefolytatott szabálysértési eljárás során 8000 forint pénzbírsággal sújtottak, és elkobozták a lefoglalt tárgyakat. Gehér József tanárt első fokon 5000 forint pénzbírsággal büntették. A határozatokat dr. Kiss József ügyvéddel konzultálva mindketten megpanaszoltuk. Esetemben a 8000 forintos büntetés mértéket fenntartották, Gehér Józsefnek fellebbezését követően 2000 forintra mérsékeltek. (Összehasonlításként, ekkor 3500 forint volt a fizetésem Rákosrendezőn, ahol lámpakezelőként dolgoztam.) Az összeget mindkettőnk fizetéséből letiltatták, mert önként nem tettünk eleget a befizetési kötelezettségnek. Meg sem várva a másodfokú döntés határidejét, a nálam lefoglalt könyveket, kiadványokat, kéziratokat, nyomdai segédanyagokat megsemmisítették. Csak a fellebbezésben kifogásolt két írógépet kaptam vissza. Bár – a rendőrbíráskodás szakszerűségére jellemző módon – az első fokú határozat ezeket is besorolta a szamizdatok közé.

Pár nappal a házkutatás után elmondtam az esetet Demszky Gábornak, és arra kértem, hogy a Hírmondó következő számában rövidhírként adjon tájékoztatást a házkutatásról és az elkobzásról. Ígéretet kaptam, de esetem valamilyen rejtélyes oknál fogva nem fért be a március 15-én lefoglalt és házkutatással sújtott prominens ellenzékiek ügye mellé. Végül Nagy Jenő szamizdatlapja, a Demokrata, valamint Krassó György révén a SZER és a BBC ismertette az esetet március első napjaiban. Krassót Angliában Molnár Tamás, az Inconnu művészcsoporthoz tagja értesítette telefonon. Családom, ismerősi köröm a rádióadást követően értesült a házkutatásról. Apósom pedig hallgatta a SZER híradását.

A Gehér Józseftől február 28-án éjjel lefoglalt csomag sorsáról nincs további adat...

Az írás annak a nagyobb munkának a részlete, amelyet a szerző a XXI. Század Intézet és a Soros-alapítvány korábbi, valamint a Hamvas Intézet jelenlegi támogatásával készít a magyar szamizdat történetéről. A korszak szereplőiről, a magyar szamizdatmozgalomról Gulyás János rendező-operatőrrel közösen dokumentumfilmet is készít.